

Geliş Tarihi : 18.04.2000

Mandıra İşleten Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifine Ortak İşletmelerin Ekonomik Analizi

İbrahim ACAR⁽¹⁾

İbrahim YILDIRIM⁽¹⁾

Özet : Bu çalışmanın başlıca amacı, mandıra işleten Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifine ortak işletmelerin sosyo-ekonomik yapıları ve yıllık faaliyet sonuçlarının incelenmesidir. Çalışmada ayrıca kooperatifin ekonomik yapısı konusunda bilgiler verilmiştir. Çalışmanın başlıca materyalini, kooperatif ortağı 47 işletmeden anket yoluyla toplanan veriler oluşturmuştur. Bu veriler, 1997-1998 üretim dönemine ait bulunmaktadır. İşletmeler, kooperatife teslim ettikleri süt miktarına göre üç grupta incelenmiştir. Verilerin analizinde tartılı ortalama ve yüzdelerden yararlanılmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde regresyon yönteminden ve üretim elastikiyetinin bulunmasında genel elastikiyet formülünden yararlanılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, brüt hasıla, net hasıla ve tarımsal gelir işletme büyüklüğüne orantılı olarak artmaktadır. Aynı zamanda erkek işgününe ve 100 TL'lik işletme masrafına düşen brüt hasıla, net hasıla ve tarımsal gelir de işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır. İşletme yöneticilerinin %95.74'ü ihtiyaç duyduğu girdileri kooperatiften satın almakta ve %89.36'si ise kooperatifi başarılı bulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarımsal kalkınma kooperatifi, brüt hasıla, net hasıla, tarımsal gelir.

Economic Analysis of Farms Operating as Member of Dönerdere Agricultural Development Co-operative Which Runs a Dairy

Abstract : The major aim of this study was to determine the sosyo-economic structure and result of yearly activities of member farms of Dönerdere Agricultural Development Co-operative. Some information about economic structure of the co-operative was also given. The data were collected from 47 member of the Co-operative. The farms were classified into three groups according to the milk delivered by the farmers to the co-operative. The data were evaluated by using weighted average and ratios. In addition, regression method was used in determining the relationship of variables. To calculate the production elasticity, general elasticity formula was used.

Gross output, net output and agricultural income increased in proportion to farm size (milk quantity delivered to Co-operative). This figures also increased in parallel to farm size with regard to per manpower used and per TL 100 operating costs.

Of total farm managers, 95.74% buy the required inputs from the co-operative and 89.36% consider the co-operative as a successful one.

Key words: Agricultural development co-operative, gross output, net output, agricultural income.

Giriş

Kooperatif, fertlerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri, en iyi bir biçimde ve maliyet fiyatına yapmak üzere, ekonomik güçlerini bir araya getirmeleridir (Mülayim, 1995; Çıkmın ve Yercan, 1995). Tarımsal kooperatiflerin temel görevlerinin başında, çiftçilerin ekonomik haklarını korumak gelmektedir (Turan ve Mülayim, 1994). Tarımsal kooperatifler, çiftçiye sağladığı ekonomik yararlar yanında, yöresel ve bölgesel kalkınmada önemli görevler üstlenmektedir (Çıkmın ve Yercan, 1995).

Ülkemizde tarımsal kooperatifçiliğin işletmecilik bakımından yeterli olmadığı ve gelişmenin daha çok sayısal olduğu görülmektedir (Mülayim, 1995). Gelişmiş ülkelerde ise kooperatifler tarım sektöründe etkin bir şekilde yer almaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde tarımsal amaçlı kooperatifler, tarımsal girdi pazarında %50; ürün pazarında %60 ve ihracatta %60'lık bir paya sahiptir.

Danimarka'da sütün %91'i, Fransa'da %85'i ve İrlanda'da %96'sı kooperatifler tarafından pazarlanmaktadır (Özçelik, 1999). Ülkemizde ise süt sanayiinde işlem gören sütün %2.9'unun ve toplam süt üretiminin %1.1'inin süt kooperatifleri tarafından işlendiği görülmektedir (Turan ve Mülayim, 1994).

Çok amaçlı tarımsal kooperatiflerden olan Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, ülkemizde devlet teşviki ile kurulmalarına karşın, üreticilerin talepleri doğrultusunda ortaya çıktıklarından kooperatifçilik ilkelerine uygun olarak çalışan ve devletin yönetime müdahale etmediği bağımsız kuruluşlardır (İnan, 1992). Ortaklarının tüm yönlerden ekonomik gelişmesini hedefleyen bu kooperatiflerin başlıca amaçları arasında, ortağı olan çiftçilere üretimde kullanacakları girdilerin temin edilmesi ve ürünlerinin pazarlaması yer almaktadır (Er, 1996).

⁽¹⁾ Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 65080 VAN

Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Van İli'ndeki Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin ilki olarak 1966 yılında Karadeniz'den gelen göçmenler tarafından kurulmuştur. Kooperatif, 1981 yılında Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Kooperatifler Destekleme Genel Müdürlüğü tarafından Van İlinin en başarılı kooperatifi seçilmiştir.

Çalışmanın başlıca amacı; kooperatife ortak işletmelerin sosyo-ekonomik yapısını ve yıllık faaliyet sonuçlarını, tarımsal işletmecilik açısından değerlendirmektir. Kooperatif ortaklarının kooperatifle olan ilişkilerinin belirlenmesi de bu çalışmanın amaçları arasında bulunmaktadır. Ayrıca, kooperatifin ekonomik yapısı konusunda özet bilgilerin verilmesi yararlı görülmüştür.

Konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Özçelebi (1973), Erzurum'daki 33 köyden Tarım Kredi Kooperatiflerine üye 167 işletmenin sosyo-ekonomik yapıları ve yıllık faaliyet sonuçlarının analizini yapmış ve bu işletmelerin Tarımsal Kredi Kooperatifi ile olan ilişkilerini incelemiştir. Araştırma sonucunda, üreticilerin üye oldukları kooperatiflere karşı ilgisiz oldukları tespit edilmiş, bu nedenle kooperatif yöneticileri ve ilgili kuruluşların sık sık köylülerle görüşerek, üreticilerin kooperatiflere karşı ilgisinin artırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Karacan (1975) tarafından yapılan çalışmada, Elazığ ili merkez ilçesine bağlı 43 köydeki 129 işletme ile görüşülmüştür. Çalışmada, üreticilerin mevcut sorunlarının çözümü ve hayat standardının yükseltilmesinde kooperatiflerin önemli bir rol almasının önemi üzerinde durulmuştur.

Karacan (1979) yaptığı bir başka çalışmada, Erzurum'daki tarımsal kooperatiflerin faaliyetleri ile üyelerine ve bölge kalkınmasına katkılarını incelemiştir. Bölgede kooperatifleşmeyi sınırlandıran en önemli faktörlerden birinin birlikte iş yapma bilincinin yeterli düzeyde gelişmemesi olduğu belirtilmiştir.

İnan (1984), tarafından yapılan çalışmada grup tarımının bir örneği olan Seymen Köy Kalkınma Kooperatifi incelenmiştir. Çalışmada brüt kâr, net hasıla, net kâr ve rantabilite oranları gibi işletme başarısını ölçen çeşitli göstergeler açısından grup tarımının bireysel tarıma göre daha başarılı olduğu belirlenmiştir.

Öztürk (1988) yaptığı çalışmada, 9 yerleşim yerindeki 210 çiftçiye hizmet sunan ve 400 ton/yıl kapasiteli bir konserve fabrikasına sahip, Peşrevli Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'ni incelemiştir. Araştırma sonucunda, kooperatifin özellikle üretime geçtiği 1982 yılından bu güne kadar ortak işletmelerin ekonomilerine yaptığı katkının giderek arttığı tespit edilmiştir.

Çıkm (1989) tarafından yapılan çalışmada, mandıra işleten Adagüme Köy Kalkınma Kooperatifi, örnek olay olarak ele alınmış ve kuruluşundan günümüze kadar olan gelişimi incelenmiştir. Çalışmada, ortak üreticilerin ürettiği sütün %58.5'ini işleyen, ortakların satın aldıkları hayvan

yeminin %51.1'ini ve fabrika yeminin %82.3'ünü temin eden kooperatifin, kurulduğundan bu yana ortak işletmelerin ekonomisine olan katkısının büyüyerek arttığı belirlenmiştir.

Özerin ve Ersaçan (1989) tarafından yapılan çalışmada, %95'i kooperatif üyesi ve %5'i üye olmayan toplam 820 üreticiyle görüşülmüştür. Çalışmada, geniş işletme arazisi ve yüksek eğitim düzeyine sahip üreticilerin teknik ve ekonomik alanlarda kooperatiflerle daha yakın bir ilişki içinde olduğu belirtilmiştir.

Yangal (1989) tarafından yapılan çalışmada, 1963 yılında kurulan ve ortaklarının mandarinlerini alarak, 20 ton/gün kapasiteli paketleme evinde ambalajlayıp Avusturya, Çekoslovakya, Batı Almanya ve Ortadoğu ülkelerine pazarlamakta olan Gümüşsu Köy Kalkınma Kooperatifi, üyeleriyle birlikte ele alınarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda, 1980 öncesi mali durumu ve ortaklarıyla ilişkileri iyi olan kooperatifin, 1980 sonrasında ortak sayısındaki azalmayla birlikte mali sorunların ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Kayhan (1991) çalışmasında, ormancılık ve mandıra faaliyetleri yanında ortaklarına girdi temini sağlayan Yenice Köy Kalkınma Kooperatifi'nin köy halkına sağladığı ekonomik ve sosyal faydaları tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmada, kooperatifinin ortaklarına ormancılık faaliyetlerinden etkin yararlanmada yardımcı olduğu belirtilmiştir. Kooperatifin ortaklarına açtığı ferdi kredilerle köyde hayvancılığın geliştiği ve süt potansiyelinin arttığı vurgulanmıştır.

Emiroğlu (1992) tarafından yapılan çalışmada, Muğla-Fethiye'deki Çobanlar Köy Kalkınma Kooperatifi'nin ekonomik yapısı incelenmiştir. Çalışmada kooperatife üye işletmeler tarafından üretilen sera domatesinin %54'ünün kooperatifçe pazarlandığı, bu konuda en büyük eksikliğin pazar ve kooperatifçilik bilgisinin yetersizliği olduğu belirtilmiştir.

Kumor and Murthy (1992), çalışmada Hindistan'ın Chittor bölgesindeki sütçülük kooperatiflerinin üretici gelir ve istihdamına etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın verileri 1987-88 üretim döneminde süt üretim kooperatiflerine üye olan ve olmayan işletmelerden elde edilmiştir. Sütten elde edilen ortalama gelir ve istihdam, kooperatife üye işletmelerde, üye olmayan işletmelere göre daha yüksek bulunmuştur.

Ladela ve ark., (1994) tarafından yapılan çalışmada, ülkedeki tarımsal kooperatiflerin çiftçi refahına olumlu katkıda bulunduğu, kooperatife aktif katılımın sağlanması ve üyelere daha fazla eğitim verilmesi ile kooperatiflerin Nijerya'nın kırsal kalkınmasında önemli katkılarda bulunacak potansiyelde olduğu belirtilmiştir.

Omotesho (1994) çalışmasında, Nijerya'daki kooperatifçilik hareketinin gelişmesini engelleyen bir takım problemleri ortaya koyarak bazı öneriler geliştirmiştir. Bu önerilerden bazıları; kooperatifler vasıtasıyla tarımsal girdilerin çiftçilere ulaştırılması, depolama tesisleri inşa

etmeleri için çiftçilere uzun vadeli düşük faizli kredi verilmesi, tarımsal kooperatiflerin tarımsal araştırma sistemlerine dahil edilmesi ve yayılması, tarımsal ürünlerin yaşam süresinin arttırılması ve katma değer için kooperatiflerin kullanılması, çiftçiler için devlet kooperatif bankaları vasıtasıyla mevcut kredilerin seferber edilmesi ve kooperatif eğitiminin teşvik edilmesidir.

Sharma (1994), Hindistan'da "Entansif Süt Sığırcılığını Geliştirme Projesi" kapsamındaki 8 köyden seçilen 180 işletmeden topladığı verilerle yaptığı çalışmada, iletişim davranışları, sosyo-ekonomik statü ve sütçülük işletmelerine karşı çiftçilerin tutumu ile pazarlama uygulamalarını benimseme arasında önemli ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Turan ve Mülayim (1994) yaptıkları çalışmada, Tonya ve Bütün Köylerini Kalkındırma Kooperatifi'ni belirli bir zaman kesiti içerisinde ele alarak, tarımsal kooperatif işletmeciliği açısından analize tabi tutmuşlardır. Araştırmada ayrıca kooperatifin ortak işletmelerle ilgili faaliyetleri de incelenmiş ve kooperatifin kuruluşundan bu yana, ortak işletmelerin ekonomilerine yaptığı katkının büyüyen arttığı tespit edilmiştir.

Arslan (1995), tarafından yapılan çalışmada, Ankara İli'ndeki tarımsal kooperatiflerin sosyo-ekonomik durumları tespit edilmiştir. Ankara'daki tarımsal kooperatiflerin tarımsal ürün pazarlamasında yeterince pay sahibi olmadıkları ve il için önem taşıyan süt, havuç ve elma gibi ürünlerin değerlendirilebilmesi için yeni kooperatiflerin kurulması gerektiği belirlenmiştir.

Kutlar (1995), yaptığı çalışmada, Van İli'nde aynı şartlarda kurulan diğer kooperatifler arasından sıyrılarak, belirli bir başarı seviyesine ulaşan Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin gelişme seyri ve başarılı olmasının arkasında yatan sebepler üzerinde durmuştur. Araştırma sonucunda, kooperatifin dürüst ve işletmecilik anlayışına uygun olarak yönetilmesi, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi ile olan sıcak ilişkiler ve kooperatif ortaklarının kooperatif bilinci ve çalışkanlıklarının başarıyı getiren başlıca sebepler olduğu sonucuna varılmıştır.

Arslan (1996) tarafından yapılan çalışmada, tarımsal kalkınma kooperatifine sahip iki köyden tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen, kooperatif ortağı olan 41 ve ortak olmayan 42 olmak üzere toplam 83 işletmeyle görüşülmüştür. Yapılan araştırma sonucunda, arazi mülkiyet şekli, üretim deseni, kredi ve işgücü kullanım durumu, eğitim düzeyi, yaşam standardı, kooperatifçilik bilinci gibi faktörlerin kooperatif örgütlenmede etkili olduğu halde; yaş, ailedeki fert sayısı ve alet makine sayısı gibi faktörlerin ise önemli bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Arslanoğlu (1996), kuruluşundan günümüze kadar her geçen yıl gözle görülür bir gelişme gösteren ve bulunduğu yöreye sosyo-ekonomik olarak önemli faydalar sağlayan Kesmetepe Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'ni örnek olay olarak incelemiştir. Çalışmada kooperatifin, kurduğu

fabrikayla köylerde kurulacak sanayi tesislerinin toplum kalkınmasında ne kadar önemli olabileceğini kanıtladığı vurgulanarak, kooperatif sayesinde üreticilerin kendi ürünlerini kendi tesislerinde işleyerek, ekonomik bağımsızlıklarına kavuştukları sonucuna varılmıştır.

Özdemir (1996), gayeli örnekleme yöntemini kullanarak toplam 14 köyde 225 kooperatif ortağı ve her kooperatiften bir yöneticiyle anket görüşmesi yapmıştır. Araştırma sonucunda, Tekirdağ İlindeki üç kooperatif türü (tarımsal kalkınma, tarım satış ve kredi) kooperatif-ortak ilişkileri sosyal ilişkiler açısından karşılaştırıldığında; tarımsal kalkınma kooperatiflerinin diğer kooperatiflere göre çok daha iyi durumda olduğu gözlenmiştir. Ekonomik ilişkiler açısından; tarımsal kalkınma kooperatifleri ortaklarının tümünün, tarım satış kooperatifleri ortaklarının %90.6'sının ve tarım kredi kooperatifleri ortaklarının ise %80'inin kooperatifleri ile aktif olarak alışverişte buldukları tespit edilmiştir.

Bilgili (1998) tarafından yapılan çalışmada, Dönerdere Köyü kurulduğu tarihten itibaren ele alınarak, 1965 yılında Karadenizlilerin getirilerek iskanı ve özellikle bu göçmenlerin kurdukları Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ile birlikte köyde meydana gelen değişim, karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada göçle birlikte köyün hızla kalkındığı ve kalkınmanın asıl dinamiğinin ise kurulan tarımsal kalkınma kooperatifi olduğu tespit edilmiştir.

Uzunoglu (1998), çalışmasında Dağkızılca Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin ekonomik ve mali yapısı, sorunları ve ortakları ile olan ekonomik ilişkilerini incelemiştir. Yapılan araştırma sonucunda, kooperatifin en önemli sorununun finansman olduğu ve ortaklarına daha etkin hizmet sunabilmesi için sermaye ve ortak miktarını arttırması, kârını büyütüp dağıtmadan sermayeye eklemek gibi önlemler alması gerektiği dile getirilmiştir.

Materyal ve Yöntem

Çalışmanın başlıca materyalini, Dönerdere Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifine ortak 47 işletmeden anket yoluyla toplanan orijinal veriler oluşturmuştur. Ayrıca, kooperatifin muhasebe kayıtlarının yanı sıra, Kooperatif yöneticileri ile yapılan sözlü görüşmelerden de yararlanılmıştır. Konuyla ilgili araştırma ve inceleme sonuçları ile il ve ilçe tarım müdürlüğü dokümanları da yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Çalışmada tam sayım yöntemi amaçlanmış ve fiili olarak kooperatife süt teslim eden 75 ortak, ana kitle olarak alınmıştır. Ancak anket yapılan dönemde, ortakların bir kısmının köy dışında bulunması nedeniyle ulaşılabilen 47 kişi örnek hacmini oluşturmuştur. Anket görüşmesi, 1 Eylül-30 Kasım 1998 tarihleri arasında yapılmıştır.

İşletmeler, kooperatife teslim ettikleri yıllık süt miktarının gösterdiği dağılıma göre üç gruba ayrılmıştır. Kooperatife teslim ettikleri yıllık süt miktarı 5000 litreden

daha az olan işletmeler birinci grubu (17 işletme), 5000-10000 litre arasında süt teslim edenler ikinci grubu (22 işletme) ve 10000 litreden fazla süt teslim eden işletmeler ise üçüncü grubu (8 işletme) oluşturmuştur.

Kooperatife ortak işletmelerin verileri, işletme grupları ve işletmeler ortalaması itibariyle değerlendirilmiştir. Çalışmada tartılı ortalama ve yüzdelere yararlanılmıştır. Ayrıca, çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla lineer regresyon yöntemi kullanılmıştır (Spiegel, 1985). SPSS (Statistical Packet for Social Sciences) for Windows paket programında yapılan analizler sonucunda, çalışmaya alınan ikili ilişkilerde en uygun regresyon modelinin doğrusal olacağı, anlaşılmış ve analizler buna göre yapılmıştır. Üretim elastikiyetinin bulunmasında ise aşağıdaki genel elastikiyet katsayısından yararlanılmıştır.

$$eY = \frac{\Delta Y}{\Delta X} \cdot \frac{X}{Y}$$

Formülde $\Delta Y/\Delta X$ eğimi (regresyon katsayısını), X, bağımsız değişken ortalamasını ve Y bağımlı değişken ortalamasını ifade etmektedir (Masfield, 1988; Pekin, 1975; Kip ve İşyar, 1976)

İncelenen kooperatifle ilgili bulgular

Çalışmanın başlıca amacı, kooperatife ortak işletmelerin sosyo-ekonomik yapısı ve yıllık faaliyet sonuçlarının tarımsal işletmecilik açısından değerlendirilmesi olmakla birlikte, kooperatifin ekonomik ve mali yapısı hakkında özet bilgilerin verilmesi yerinde olacaktır.

Araştırmanın yapıldığı Dönerdere Köyü, Van İli'ne bağlı Özalp İlçesi'nin 17 km doğusunda bulunmaktadır. Köyün il merkezine olan uzaklığı, 83 km'dir. 1964 yılında Trabzon'un Çaykara İlçesine bağlı Uzungöl halkı, heyelan nedeniyle bu köye yerleştirilmiştir. Daha sonra bu köylüler, 17.06.1966 tarihinde araştırmaya konu olan Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'ni kurmuştur. Kooperatifin iki temel amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan biri, ortaklarının sütünü değerlendirerek pazarlamasını yapmak; diğeri ise ortak işletmelerin ihtiyacı olan bazı girdileri uygun koşullarla sağlamaktır. Kooperatifin gelişmesi özellikle 1992 yılında hayata geçirilen, "Ortaklar Mülkiyetinde 200 Baş Süt Sığırcılığı Projesi" aracılığı ile olmuştur.

Kooperatifin mandıra işletmesinin kurulu kapasitesi, 1.200.000 lt/yıl olup burada 1994'de 320.000 litre ve 1998'de 450.000 litre süt işlenmiştir. 1994 yılında kurulu kapasitesinin %26.67'si ile üretimde bulunan kooperatifin kapasite kullanım oranı, 1998'de %45.50'ye yükselmiştir

Kooperatif, 1999 yılı itibariyle 2.617 m² alan üzerine kurulu, 109 milyar TL değerinde bina varlığına sahiptir. Başlıca binaları arasında, Van il Merkezinde bulunan büro ve satış mağazası, iki adet soğuk hava deposu ve bir adet un

değirmeni bulunmaktadır. Ayrıca kooperatif, 47 milyar TL tutarında alet-makine varlığına sahiptir.

Kooperatif 1998 yılında toplam 18 kooperatif ortağını kendi tesislerinde istihdam etmiştir.

Kooperatif, kendi ortaklarının ihtiyaç duyduğu tohum, hayvan yemi (korunga, yonca, süt yemi, kepek) ilaç ve tuz gibi çeşitli girdileri uygun koşullarda pazardan temin ederek ortaklarına dağıtmaktadır. Bu şekilde 1998 yılında ortaklarına 616.025 milyon TL değerinde girdi dağıtılmıştır.

Kooperatif, 1998 yılı itibariyle 450 ton süt işleyerek, 285 ton yoğurt, 24 ton kaşar peyniri, 20 ton ayran, 8,5 ton beyaz peynir, 6 ton tereyağı, 5,5 ton otlu peynir, 5 ton kaymak ve 3 ton lor peyniri üretmiştir. Kooperatifin toplam süt ve mamulleri üretim değerinin (100.500 milyon TL) önemli bir kısmı yoğurt (%42.55) ve kaşar peynirinden (%25.59) oluşmaktadır. Üretilen süt ve mamullerinin %93.38'i üretildiği an pazarlanırken, stoklama sadece kaşar ve beyaz peynirde söz konusudur.

Kooperatif işletme, 1994 yılında ortak başına 4.27 ton ve işletmeler toplamında ise ortaklarından 320 ton süt satın alırken, satın aldığı süt miktarını 1998 yılında ortak başına 7.28 ton ve toplamda ise 546 tona çıkarmıştır.

Kooperatif işletmenin 1998 yılı bilançosunun aktif toplamı 154.253 milyon TL'dir. Aktif toplamının %72'sini sabit aktifler ve %28'ini döner aktifler oluşturmaktadır. Sabit aktiflerin yarısından fazlası (%58.53) demirbaşlardan ve %36.02'si binalardan oluşmaktadır. Pasif toplamının ise %68.51'i öz sermaye, %9.72'si döner borçlar ve %21.76'sı uzun vadeli borçlardan oluşmaktadır.

Kooperatifin net satışları, 1998 yılı itibariyle 82.888 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam bir önceki yıla göre 1.8 katlık bir artışı ifade etmektedir. Kooperatifin 1998 yılında 4.592 milyon TL olan brüt satış kârı ise bir önceki yıla göre %68.33'lük bir artış göstermiştir. Satışların maliyeti, 1998 yılında net satışlarının %94.46'sına ve 1997 yılında %90.79'una karşılık gelmektedir. Brüt satış kârı ise 1998'de net satışların %5.54'ünü ve 1997 yılında %9.21'ini oluşturmuştur.

Kooperatifin 1998 yılı itibariyle toplam işletme giderlerinin (36.500 milyon TL) yarısına yakını (%49.32), işçilik giderlerinden oluşmaktadır.

Kooperatifin 1998 yılı itibariyle cari oranı 2.88 ve likite oranı 1.62 olarak hesaplanmıştır. Bu da kooperatifin kısa vadeli borçlarını ödeyebilecek durumda olduğunu göstermektedir (Bektöre ve ark., 1982).

İşletmenin öz sermayesinin yüzde kaçını yabancı kaynaktan yararlandığını gösteren borçların öz sermayeye oranının genellikle %100'ü aşmaması istenmektedir. Bu oran, kooperatif işletme için %47.69'dur. Bu da kooperatif işletmenin öz sermayesinin alacaklılar için bir güvence olduğunu göstermektedir.

Kooperatif işletmenin ticari alacaklarının bir yılda kaç kez tahsil edildiğini gösteren alacakların devir hızı, incelenen kooperatif işletmede 33.21'dir. Dolayısıyla

kooperatif, ticari alacaklarını yılda 33.21 kez tahsil etmektedir.

İşletme stoklarının belirli bir dönemdeki devir hızını bulmaya yarayan stok devir hızı oranı, 1998 yılı itibariyle 4.38 adet olarak hesaplanmıştır. Yani kooperatif işletmenin stok mevcudu, söz konusu yıl içerisinde 82.19 günde bir devretmiştir.

Öz sermaye devir hızı oranı, işletme öz sermayesinin verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının bir göstergesidir. Bu oran incelenen kooperatif işletmede 1'in altında ve 0.81 olarak hesaplanmıştır. Bu da bize öz sermayenin yeterince verimli kullanılmadığını göstermektedir.

Satış marjı da denilen net kâr marjı oranı, bir liralık satış karşılığında elde edilen kârı göstermektedir. Net kâr marjı oranı, incelenen kooperatif işletmede %4.58 bulunmuştur.

Van ve çevre illerde tanınan bir markaya sahip olan kooperatif, izlediği pazarlama stratejileri ile rakiplerinden ayrılmaktadır. Ortaklardan alınan süt, hijyenik şartlarda modern teknoloji ile işlenmekte ve işletme bünyesinde paketlenerek etiketlenmektedir. Kooperatifin kendisine ait bir fiyat politikası olup, ürünleri gerek kendi mağazasında, gerekse diğer süper marketlerde aynı fiyatla satılmaktadır.

Kooperatif, 1998 yılında kayıtlı toplam 98 ortağına 2.521 milyon TL tutarında risturn dağıtmıştır.

Kooperatif, sosyal amaçlı yatırımlar kapsamında köye bir ilköğretim okulu yaptırmıştır.

Karadeniz'den göç eden bu insanların kendi memleketlerinden oldukça farklı bir coğrafi, sosyal ve ekonomik yapıya sahip Doğu Anadolu Bölgesine gelmeleri sonucu ortaya çıkan birlikte hareket etme ruhunun, çalışkanlıkları ile birleşmesinin, kooperatifin başarısının altında yatan en önemli faktör olduğu gözlenmiştir.

Kooperatifin başarısının altında yatan bir diğer faktör de, kooperatifin işletmecilik kurallarına uygun olarak idare edilmesi ve piyasadaki gelişmeleri yakından takip ederek, yeniliklere açık olmasıdır. Örneğin; kooperatif, adını mamullerinin kalitesiyle başta Van ve çevre iller olmak üzere yurt çapında duyurmakla birlikte, il merkezinde açmış olduğu satış mağazasıyla da son 1.5 yıldır yeni bir pazarlama stratejisi belirlemiştir. Ayrıca kooperatif, ISO 9002 kalite belgesi alabilmek için yönetim kurulundan bir kişiyi Kayseri'de düzenlenen eğitim seminerine göndermiştir.

Kooperatif, kuruluşundan beri sektördeki diğer firmalarla ve özellikle Yüzüncü Yıl Üniversitesi ile sıcak bir diyalog içerisine girmiştir. Bu da, kooperatifin tanınmasında ve yörede itibarının artmasında önemli etken olmuştur.

Süt ve mamulleri işletmelerinin genelinde görülen atıl kapasite sorunu, kooperatifin mandıra işletmesinde de görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, hammadde yetersizliğidir. Bununla ilgili olarak, 1992'de devlet desteğiyle hayata geçirilen 200 başlık süt sığır ithalatı projesinin bir benzerinin yeniden gerçekleştirilmesi ve

piyasada girdi ve süt fiyatlarında istikrarın sağlanması yararlı olacaktır.

Kooperatifin ciddi anlamda bir pazarlama problemi olmamakla birlikte, üretilen mamullerin uzun süre muhafaza edilememesi, üretimde kısmi dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu nedenle ildeki devlet kuruluşlarına alınan süt ve mamullerinin bu kooperatiften alınması yerinde olacaktır. Fakat uygulamaya baktığımızda, devlet ihalelerinde kalite yerine ISO-9002 belgesinin şart koşulması, kooperatifin satışlarını sınırlamaktadır.

Kooperatif özellikle işletme kredisine ihtiyaç duymaktadır. Devletin özellikle Dönerdere Tarımsal Kalkınma Kooperatifi gibi bulunduğu yörede belirli bir başarı elde ederek ön plan çıkan kooperatifleri desteklemesi, kaynakların optimum kullanımı açısından önemlidir.

Köydeki mevcut yaklaşık 700 büyükbaş hayvan mer'a yetersizliği nedeniyle yeterince beslenememekte ve fabrikalardan satın alınan hayvan yemleri de girdi maliyetlerini yükseltmektedir.

Kooperatifin tesislerinde çalışan personelin kooperatifçilik konusunda eğitilmesi, kooperatifin daha başarılı olması açısından önemlidir. Bu amaçla Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Destekleme Genel Müdürlüğünün, kooperatifçilik eğitimine yönelik olarak düzenli seminerler vermesi faydalı olacaktır.

Kooperatife ortak işletmelerle ilgili bulgular

Nüfus ve eğitim

İncelenen işletmelerde, ortalama nüfus 5.8 olup bölgede yapılan araştırma sonuçlarına göre düşüktür. Bölgede yapılan araştırma sonuçlarına göre, ortalama nüfus miktarı 10.3 ile 11.82 arasında değişmektedir.(Yıldırım ve Oktay, 1990; Yıldırım ve Oktay 1995). Toplam nüfusun %51.66'sı erkek, ve %48.34'ü kadın nüfustan oluşmaktadır. Aktif nüfus, (15-49 yaş grubu) toplam nüfusun en büyük kısmını oluşturmaktadır.(%45.00). Bu yaş grubunu sırasıyla %19.93 ile 0-6 yaş grubundaki nüfus, %19.19 ile 7-14 yaş grubundaki nüfus ve %15.87 ile de 50 ve daha yukarı yaş grubundaki nüfus izlemektedir.

İncelenen işletmelerde 0-6 yaş grubu dışında kalan nüfus içinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı %7.34'tür. Nüfusun yaklaşık 2/3'ü (%66.06) ilköğretim mezundur.

İncelenen işletmelerde işletme yöneticilerinin ortalama yaşı 45.74'tür. İşletme yöneticilerinin tümü okuma yazma bilmektedir. Yöneticilerin yarısından fazlası ilköğretim mezunu olmakla birlikte (%57.40) ortaöğretim mezunu olanların oranı da oldukça yüksektir (%31.90). İşletme yöneticilerinden yüksek okul düzeyinde eğitim görenlerin oranı ise %4.30'dur.

İşgücü

İşgücü, tarımsal üretim faaliyeti için vazgeçilmez üretim faktörlerinden biridir. Arazi ve doğal kaynaklardan yararlanarak üretimde bulunabilmek için, işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır (Aksöz, 1966).

İncelenen işletmelerde ortalama aile işgücü potansiyeli 1002.69 erkek işgünüdür. Bölgede sığır besiciliği ilgili olarak yapılan bir araştırmada bu potansiyel 1720.8 erkek işgünü olarak hesaplanmıştır (Yıldırım, 2000) İncelenen işletmelerde toplam aile işgücü potansiyelinin %41.18'i değerlendirilebilmektedir.

İncelenen işletmelerde ücretli işgücü kullanımı yaygın değildir. İşletmede kullanılan işgücünün tamamına yakını (%99.41) aile işgücünden oluşmaktadır. Bu durum, bölgede yapılan araştırma sonuçlarından belirgin bir farklılık göstermektedir. (Yıldırım ve Oktay, 1995; Bal ,1998).

İşletme arazisi

İncelenen işletmelerde ortalama işletme arazisi genişliği 187.5 dekadır. İşletme arazisi II.grup işletmelerde en düşük (156.91) ve III.grup işletmelerde ise en yüksektir (338.6 dekar). İşletmeler ortalamasında, toplam işletme arazisinin %87.83'ünü mülk araziler oluşturmaktadır. Kiracılık ve ortakçılıkla işletilen arazilerin toplam işletme arazisi içindeki oranı ise sırasıyla %5.04 ve %7.13'dür.

İncelenen işletmelerde ortalama parsel sayısı 4.41 olup, işletme büyüklüklerine göre 3.76 ile 8.29 arasında değişmektedir. Toplam ekili arazinin (137.69 dekar) 3/4'üne yakını (%71.42) buğday ekimine ayrılmıştır. Bunu sırasıyla %12.60 ile yonca, %11.05 ile korunga, %2.61 ile şeker pancarı ve %2.32 ile arpa ekilen araziler izlemektedir.

Sermaye miktarı ve bileşimi

Tarım işletmelerinde sermaye, değişik kriterlere göre sınıflandırılabilmeyle birlikte, bu çalışmada sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırılması esas alınmıştır (Erkuş ve ark., 1995; Karagölge, 1987; Rehber ve Çetin, 1998)

İncelenen işletmeler ortalamasında aktif toplamı 10.045 milyon TL olup, bu miktar işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır. Arazi sermayesinin toplam aktifteki oranı %53.25'tir. Arazi sermayesinin bir unsuru olan toprak sermayesinin aktif sermaye içerisindeki oranı %27.44 olarak hesaplanmıştır. Bölgede sığır besiciliği ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada, arazi ve toprak sermayesinin toplam aktif sermaye içindeki oranları sırasıyla %28.08 ve %18.58 olarak bulunmuştur (Yıldırım, 2000). Toprak sermayesinin bu çalışmada düşük olması, birim toprak fiyatlarının görece olarak ucuzluğu yanında, hayvan

sermayesi ve alet makine sermayesinin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır.

Toplam aktif sermaye içinde işletme sermayesinin payı ise %47.65'dir. İşletme sermayesi içerisinde en büyük paya sahip sermaye grubu olan alet-makine sermayesinin tek başına toplam aktifteki payı %26.20'dir. Bu sermaye grubunun yüksekliğinin başlıca nedeni, incelenen işletmelerde alet-makine kullanımının yaygın olması ve işletmelerde entansif tarım yapılmasıdır. İşletme başına 0.77 adet traktör düşmektedir. İncelenen işletmelerde hayvan sermayesinin aktif sermaye içindeki oranı %16.29'dur. İşletme başına büyük baş hayvan birimi cinsinden 5.77 hayvan düşmektedir.

İncelenen işletmelerde öz sermaye oranı ise %94.85 olarak bulunmuştur.

Başlıca tarımsal ürünler üretimi ve kullanım şekli

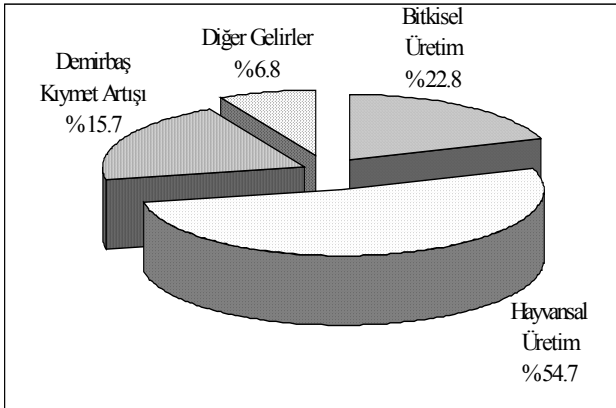
İşletmeler ortalamasında bitkisel ürün satış değeri 236.022.870 TL olup, bunun %53.04'ü buğday, %41.20'si şeker pancarı %2.86'sı yonca, %1.58'i korunga ve %1.33'ü ise arpa satışından elde edilmektedir. İşletmeler şeker pancarının tamamını pazarlarken, buğdayın da %53.32'sini pazarlamaktadır. Arpa, yonca ve korunganın pazarlama oranları ise sırasıyla %15.87, %16.74 ve %4.32 düzeyindedir.

İncelenen işletmelerde işletme başına süt üretim değeri 414.1 milyon TL olup, üretilen sütün %87.37'si pazarlanmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin sütü pazar amaçlı ürettiklerini söylemek mümkündür.

Brüt hasıla

İncelenen işletmeler ortalamasına göre işletme başına 2.094.3 milyon TL brüt hasıla düşmektedir. Brüt hasıla, işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır. Brüt hasılanın yarısından fazlası (%54.70), hayvansal üretim değerinden oluşmaktadır. Hayvansal üretim değeri içinde en büyük payı, %55.17 ile süt üretim değeri almaktadır. Brüt hasıla içerisinde yer alan diğer unsurlardan bitkisel üretim değerinin payı, %22.8 demirbaş kıymet artışlarının payı %15.70 ve diğer gelirlerin payı ise %6.80'dir (Şekil 1).

İncelenen işletmelerde işletme arazisinin birimine düşen brüt hasıla miktarı 11.170.140 TL'dir. Ayrıca işletmede kullanılan erkek işgününe düşen brüt hasıla 7.307.380 TL ve her 100 TL'lik işletme masrafına düşen brüt hasıla, 105.860 TL'dir. Bu miktarlar işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır. İşletme büyüklüğüne paralel olarak artış gösteren bir diğer ölçüt ise brüt hasılanın aktif sermayeye oranı olup, işletmeler ortalamasında %20.85'tir.

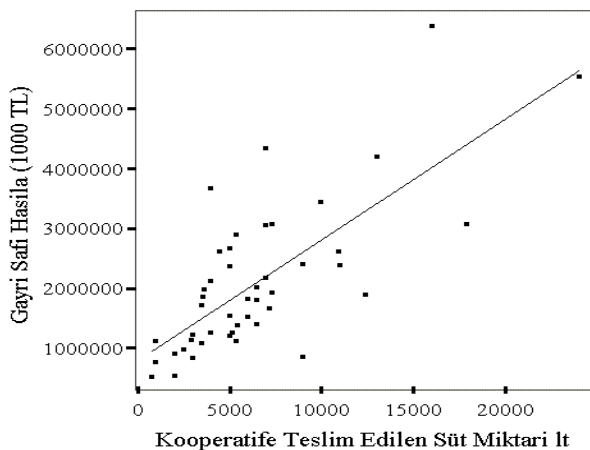
Şekil 1. İncelenen kooperatife ortak işletmelerde brüt hasılanın oransal dağılımı

Brüt hasıla ile kooperatife teslim edilen süt miktarı arasındaki fonksiyonel ilişki

Brüt hasıla (Y) ile kooperatife teslim edilen süt miktarı (X) arasındaki regresyon denklemi aşağıdaki gibi bulunmuştur;

$$Y = 792.798.139 + 201.964X$$

Buna göre, kooperatife teslim edilen süt miktarı bir birim (litre) arttırıldığında brüt hasılanın 201.964 TL artacağı anlaşılmaktadır. Determinasyon katsayısı (r^2), 0.54 ve değişkenler arasındaki ilişki %1 seviyesinde önemli bulunmuştur. Bu iki değişken arasındaki korelasyon katsayısı 0.74 olup, değişkenler arasında pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0.01$). Brüt hasıla ile kooperatife teslim edilen süt miktarı arasındaki ilişki, şekil 2'de gösterildiği gibidir.

Şekil 2. Brüt hasıla ile kooperatife teslim edilen süt miktarı arasındaki fonksiyonel ilişki.

Üretim elastikiyeti ise 0.61 bulunmuştur. Buna göre, kooperatife teslim edilen süt miktarında meydana gelen %10'luk bir artışın brüt hasılayı %6.1 arttırması beklenebilir.

İşletme masrafları

İncelenen işletmelerde işletme masrafları, işletme büyüklüğüne bağlı olarak artmakta olup, işletme başına 1.978.8 milyon TL işletme masrafı düşmektedir. İşletme masraflarının yarısından fazlası, cari masraflardan oluşmaktadır (%59.79). Bu masraf grubunu %25.72 ile demirbaş kıymet eksilişi ve amortisman masrafları ve %14.49 ile işçilik masrafları izlemektedir. İncelenen işletmelerde işletme arazisinin dönümüne düşen işletme masrafı ise 10.551.550 TL olup, işletme büyüklüğüne göre azalmaktadır. İşletmede kullanılan erkek işgününe düşen işletme masrafı, işletmeler ortalamasında 6.902.710 TL olarak hesaplanmıştır. İşletme masraflarının aktif sermayeye oranı, %18.88 ile %20.94 arasında değişmekte olup, işletmeler ortalamasında %19.70'tir. İşletme masraflarının brüt hasılaya oranı ise işletme büyüklüğüne bağlı olarak azalmaktadır. Bu oran I.grup işletmelerde 1.24 kat ile en yüksek ve III.grup işletmelerde ise %75.08 ile en düşüktür.

Net hasıla

Bir tarım işletmesinin başarısını gösteren önemli ölçütlerden birisi olan net hasıla, brüt hasıladan işletme masraflarının çıkarılmasıyla hesaplanmıştır. İşletme masrafları, aktif sermayenin faizi hariç, işletme ile ilgili diğer bütün masrafları kapsadığına göre, net hasılaya bir anlamda aktif sermayenin geliri de denilebilir (Aksöz, 1966).

İncelenen işletmelerde işletme başına düşen net hasıla miktarı 116 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Net hasıla, I.grup işletmeler hariç tüm işletme gruplarında pozitifdir.

İşletme arazisinin dönümüne ve işletmede kullanılan erkek iş gününe düşen net hasıla miktarı, incelenen işletmelerde işletme büyüklüğüne bağlı olarak artmaktadır. İşletmeler ortalamasında birim araziye (dekar) 618.667 TL ve işletmede kullanılan erkek işgününe 404.670 TL net hasıla düşmektedir. 100 TL'lik brüt hasılaya ve işletme masrafına düşen net hasıla miktarları I.gruptaki işletmelerde negatif olup, işletme büyüklüğüne bağlı olarak artış göstermektedir. İşletmeler ortalamasında 100 TL'lik brüt hasılaya 5.54 TL ve 100 TL'lik işletme masrafına 5.86 TL net hasıla düşmektedir. Net hasılanın aktif sermayeye oranı ise işletmeler ortalamasında %1.15 olup, işletme büyüklüğüne bağlı olarak artış göstermektedir.

Tarımsal gelir

İncelenen işletmelerde, işletme başına düşen tarımsal gelir miktarı, işletme büyüklüğüne bağlı olarak artış göstermektedir. Bu miktar, işletmeler ortalamasında 278.9 milyon TL'dir. İşletme arazisinin birimine, işletmede kullanılan erkek işgününe ve nüfus başına düşen ortalama tarımsal gelir miktarı sırasıyla 1.487.580 TL, 973.160 TL ve 48.384.960 TL olarak hesaplanmıştır.

Ortakların kooperatifle olan ilişkileri

İncelenen işletmeler, yıllık süt üretiminin (7.222 litre) %87.37'sini kooperatife teslim etmektedir. İşletmeler kesif yemin tamamına yakını piyasa fiyatının altında kooperatiften temin etmektedir. İşletme yöneticilerinin yarısından fazlasının (%53.19) ortaklığı 20 yılı aşmaktadır. Son genel kurula katılma oranı %87.23'tür. Kooperatif ana sözleşmesini okumayanların oranı %31.91'dir. İşletme yöneticilerinin %85.11'i kooperatife ortak olduktan sonra reel gelirinde artışlar olduğunu belirtmiştir. Yine işletme yöneticilerinin %89.36'sı kooperatifi başarılı bulmaktadır

Sonuç

- Kooperatifin mandıra işletmesinin kurulu kapasitesi, 1.200.000 lt/yıl olup, 1998'de kapasite kullanım oranı %45.50'dir.
- Kooperatifin 1998 yılında 100.500 milyon TL olan toplam süt ve mamulleri üretim değerinin %42.55'i yoğurt ve %25.59'u kaşar peyniri üretim değerinden oluşmaktadır.
- Kooperatif işletme, 1998 yılında ortaklara 616.025 milyon TL değerinde girdi dağıtmıştır
- 1998 yılı itibariyle kooperatifin cari oranı 2.88 ve likidite oranı 1.62 olarak hesaplanmıştır
- İşletme yöneticilerinin %95.74'ü ihtiyaç duyduğu girdileri kooperatiften satın almakta ve %89.36'sı kooperatifi başarılı bulmaktadır.

İncelenen işletmelerde ortalama işletme arazisi genişliği 187.5 da olup, bu arazinin %87.83'ü mülk arazilerden oluşmaktadır.

İncelenen işletmelerde ortalama aile işgücü potansiyeli, 1002.69 erkek işgünüdür. Bu potansiyelin yarısından fazlası (%58.82) değerlendirilememektedir.

İncelenen işletmeler ortalamasında aktif toplamı 10.045 milyon TL olup, işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır. Arazi sermayesinin toplam aktifteki oranı %53.25'tir. İncelenen işletmelerde öz sermaye oranı ise %94.85 olarak hesaplanmıştır.

İncelenen işletmeler ortalamasına göre işletme başına 2.094.3 milyon TL brüt hasıla düşmektedir. Brüt hasıla, işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır. Brüt hasılanın yarısından fazlası, (%54.70) hayvansal üretim değerinden oluşmaktadır.

İncelenen işletmelerde toplam işletme masraflarının (1.978.8 milyon TL) yarısından fazlası, cari masraflardan oluşmaktadır (%59.79).

İncelenen işletmelerde işletme başına düşen net hasıla miktarı 116 milyon TL olarak hesaplanmıştır. Net hasıla I.grup işletmeler hariç tüm işletme gruplarında pozitifdir.

İncelenen işletmelerde işletme başına düşen tarımsal gelir (278.9 milyon TL) ve nüfus başına düşen tarımsal gelir (48.4 milyon TL) düşüktür.

Bölgede kooperatife ortak olmayan işletmelerde sorun olarak ortaya çıkan okur-yazar oranının düşüklüğü, işletme arazisinin küçük ve parçalı oluşu, verim artırıcı tarımsal girdi ve teknoloji yöntemlerinin kullanım düzeyinin düşüklüğü, işletme sermayesinin yetersizliği ve çiftçiler arasındaki örgütlenmenin olmaması gibi sorunlar incelenen işletmelerde bulunmamaktadır.

İşletme yöneticilerinin %95.74'ü ihtiyaç duydukları girdileri kooperatiften temin etmektedir. Kooperatiften başlıca beklentiler önem derecesine göre sütün daha yüksek fiyatla satın alınması, ödemelerin peşin yapılması, gübre, ilaç ve tohum gibi girdilerin kooperatifçe dana uzuz fiyatla sağlanması, alet-makine desteği ve düşük faizli kredi teminidir.

Kooperatifin daha başarılı çalışması, incelenen işletmelerin gelirlerinin artması bakımından önemlidir. Kooperatifin daha başarılı çalışması için işletme yöneticileri aşağıdaki görüşleri paylaşmışlardır.

Sütün kooperatifçe daha iyi değerlendirilmesi,

Kooperatifin mandıra işletmesi dışında tavuk çiftliği, yün ve iplik fabrikası, benzin istasyonu ve ekmek fırını gibi yeni işletmeleri hayata geçirerek gelir artırıcı tedbirler alması,

İlk kurulduğu yıllarda olduğu gibi üreticiler tarafından üretilen süt dışındaki ürünlerin de kooperatifçe alınarak değerlendirilmesi,

Mandıra işletmesinin tam kapasiteyle faaliyet gösterebilmesi için süt üretiminin artırılması ve mandıranın teknolojik açıdan yenilenmesi,

Kooperatifte çalışan personelin kaliteli ve istikrarlı olması.

Kaynaklar

Aksöz,İ., 1966. *Erzurum Ovasındaki Ziraat İşletmelerinin Ekonomik Durumu*. Atatürk Üniv., Zir. Fak. Ziraat Araştırma Enst. Yayını, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., 87s, Ankara.

Arslanoğlu, İ. S., 1996. *Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Finansmanı ve Bir Örnek Olay: Kesmetepe Tarımsal Kalkınma Kooperatifi* (yüksek lisans tezi, basılmamış). Harran Üniv., Fen Bilimleri Enst., Şanlıurfa.

Arslan,N., 1995. *Ankara İlinde Tarımsal Kooperatifçiliğin Sosyo-Ekonomik Yapısı* (yüksek lisans tezi, basılmamış). Ankara Üniv., Fen Bilimleri Enst., Ankara.

- Arslan,N., 1996. *İzmir İli Torbalı Yöresinde Seçilen İki Köyde Tarım Üreticilerinin Köy Kalkınma Kooperatifi Şeklinde Örgütlenmelerine Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Araştırma* (yüksek lisans tezi, basılmamış). Ege Üniv., Fen Bilimleri Enst., Bornova, İzmir.
- Bal,T., 1998. *Van İli Merkez İlçesindeki Süt Sığırcılığı Yapan Seçilmiş Bazı Tarım İşletmelerin Ekonomik Analizi* (yüksek lisans tezi, basılmamış). Yüzüncü Yıl Üniv., Fen Bilimleri Enst., Van.
- Bektöre, S. ve F.Çömlekçi., 1982. *Mali Tablolar Analizi*. Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay. No:220/143, 166s, İstanbul.
- Bilgili, A., 1998. *Bir Arada Yaşama Sorunu ve Doğunun Kaderi Bağlamında Bir İç Göç Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi-Dönerdere Örneği-*. Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu. 317-328, Van.
- Çıkin, A., 1989. Mandıra işleten Adagüme Köy Kalkınma Kooperatifinin ekonomik yapısı, yöre süt üretimi ile mandıra kapasitesi açısından yöre süt hayvancılığının değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Ege Üniv., Zir.Fak.Derg.*, 3(25):147-165.
- Çıkin, A. ve M. Yercan., 1995. Tarımda üretici örgütlenmesi. *Türkiye Ziraat Müh. IV. Teknik Kongresi*. TOBB. Ziraat Mühendisleri Odası. Ankara.
- Emiroğlu, Z., 1992. *Muğla-Fethiye'de Bulunan Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin (1163 Sayılı Kanuna Tabii) Pazarlayabilecekleri Ürünlerin Belirlenmesi ve Çobanlar Köy Kalkınma Kooperatifinin Örnek Olay Olarak İncelenmesi* (yüksek lisans tezi, basılmamış). Ege Üniv.,Fen Bilimleri Enst., Bornova, İzmir.
- Erkuş,A., M. Bülbül., T. Kırıl., F. Açıl. ve R. Demirci., 1995. *Tarım Ekonomisi*. Ankara Üniv., Zir. Fak., Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yay. No:5, 298s, Ankara.
- Erkuş, A. ve R. Demirci., 1996. *Tarımsal İşletmecilik ve Planlama*. II. Baskı. Ankara Üniv., Zir. Fak. Yay. No:1435, 158s, Ankara.
- Er, C., 1996. Köy kalkınma kooperatifleri ve işlevleri. *Karınca Kooperatif Postası Derg.*, (713):6-8.
- İnan,H.,1982. *Tarım Ekonomisi*. 244s, Hasad Yayıncılık, İstanbul.
- İnan, İ.H., 1984. *Çorlu İlçesi Seymen Köy Kalkınma Kooperatifinde Grup Tarımının Ekonomik Analizi*. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yay. No:52, 160s, Ankara.
- Karacan, A.R., 1975. *Elazığ Merkez İlçe Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Tarımsal Kredi-Kooperatifçilik Sorunları ve Toplum Kalkınmasında Tarımsal Kredi ve Kooperatiflerin Rolü*. Atatürk Üniv., Yay. No:372, Zir. Fak. Yay. No:176, 188s, Ankara.
- Karacan, A.R., 1979. *Erzurum İlinde Tarımsal Ürünler Pazarlaması, Tarımsal Kooperatifler ve Kooperatif Pazarlamayı Geliştirme Olanakları*. Atatürk Üniv., Yay. No:557, Zir. Fak. Yay. No:250, 120s, Erzurum.
- Karagölge, C., 1987. *Tarım Ekonomisi*. Atatürk Üniv., Yay. No:642, Zir. Fak.Yay. No:290, 169s, Erzurum.
- Kayhan, A., 1991. *Yenice Köy Kalkınma Kooperatifinin Ekonomik Analizi ve Çevreye Olan Etkileri* (yüksek lisans tezi, basılmamış). Trakya Üniv., Fen Bilimleri Enst., Tekirdağ.
- Kip, E. ve Y. İşyar., 1976. *Basit ve Çoklu Regresyon Analizlerinin Zirai Ekonomi Problemlerine Uygulanması*. Atatürk Üniv., Yay. No:460, Zir. Fak. Yay. No:217, 41s, Erzurum.
- Koç, B. ve İ. Yıldırım., 1998. Van İli Gevaş ilçesinde seçilmiş bir grup şeker pancarı yetiştiren Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Yıllık Faaliyet Sonuçları. *Yüzüncü Yıl Üniv., Zir. Fak. Derg.*, 5(1):47-61.
- Kumar, D.S.J. and H.G.S. Murthy., 1992. Impact of dairy co-operatives on income and employment in chittoor district, andhra pradesh-an economic analysis. *Indian Co-operative Review*, 29(4):382-387.
- Kutlar, A., 1995. Örnek bir üretim birimi: Dönerdere Kalkınma Kooperatifi. *Karınca Kooperatif Postası Derg.*, (705)37-44.
- Ladele, A.A., T.A. Olowu. and C.O. Igodan., 1994. Socio-economic impact of agricultural co-operative organisations: empirical evidence from Nigeria. *Journal of Rural Development and Administration*, 26(1):1-15.
- Masfield, E., 1985. *Micro-Economics, Theory and Applications*. Fift Edition, University of Pennslvania, London-Newyork.
- Mülayim, Z.G., 1995. *Kooperatifçilik*. II.Baskı. 553s, Yetkin Yayınları. Ankara.
- Omotesho, O.A., 1994. Co-operatives as a vehicle for mobilising resource poor farmers in Nigeria. *Journal of Rural Development and Administration*, 26(2):15-20.
- Özçelebi, İ.P., 1973. *Erzurum İlinde Tarım Kredi Kooperatiflerine Üye Olan Tarımsal İşletmelerin Ekonomik Analizi*. Atatürk Üniv., Yay.No:313, Zir. Fak. Yay. No:154, 130 s, Ankara.
- Özçelik, A., 1999. Türkiye'de kooperatifçiliğin başarısı için beklenenler. *Karınca Kooperatifçilik Postası Derg.*, (745):9-12.
- Özdemir, G., 1996. *Tekirdağ İlinde Tarımsal Kooperatiflerde Kooperatif-Ortak İlişkileri* (doktora tezi, basılmamış). Ankara Üniv., Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özerin,G. ve Z.Ersaçan., 1989. *Tariş Tarım Satış Kooperatiflerinin Bulunduğu Yörelerdeki Üreticilerin Bazı Sosyal ve Ekonomik Özellikleri İle Bu Kooperatiflerle Olan İlişkileri Üzerine Bir Araştırma*. Tariş Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü, 169s, Bornova, İzmir.
- Öztürk, L., 1988. *Konserve Fabrikası İşleten Tire Peşrevli Köyü Kalkınma Kooperatifinin Ekonomik Etüdü ve Ortak-Kooperatif İlişkileri Üzerinde Bir Araştırma*

- (yüksek lisans tezi, basılmamış). Ege Üniv., Fen Bilimleri Enst., Bornova, İzmir.
- Rehber, E. ve B. Çetin., 1998. *Tarım Ekonomisi*. Uludağ Üniv., Güçlendirme Vakfı Yay. No:134, VİPAŞ A.Ş. Yay. No: 10, 318s, Bursa.
- Sharma, R.K., 1994. Farmers perception of constraints in milk marketing and measures for development of efficient extension system for milk marketing in rural areas. *Indian Journal of Dairy Science*. 47(8):674-679.
- Spiegel, M.R., 1985. *İstatistik Analizi*. Çev:Alaaddin Başar, Atatürk Üniv., Yay. No: 382, 318s, Erzurum.
- Turan, A. ve Z.G. Mülayim., 1994. *Süt Fabrikası İşleten Tonya ve Bütün Köylerini Kalkındırma Kooperatifinin Tarımsal Kooperatif İşletmeciliği Yönünden Analizi*. 94 Kooperatifçilik Yıllığı. Türk Kooperatifçilik Kurumu, Yay. No:85, s:34-45, Ankara.
- Uzunoglu, G., 1998. *Dağkızılca Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin Ortakları Üzerine Ekonomik Etkileri (mezuniyet tezi, basılmamış)*. Ege Üniv., Zir. Fak., Tarım Ekonomisi Bölümü, Bornova, İzmir.
- Yangal, F., 1989. *Narenciye Dışsatımı Yapan Gümüşsu Köy Kalkınma Kooperatifinin Ekonomik Yapısı, Ortakları İle İlişkileri ve Narenciye Pazarlamasında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma* (yüksek lisans tezi, basılmamış). Ege Üniv., Fen Bilimleri Enst., Bornova, İzmir.
- Yıldırım, İ. ve E. Oktay., 1990. Van ili merkez ilçede seçilmiş bir grup şeker pancarı yetiştiren işletmenin ekonomik analizi. *Yüzüncü Yıl Üniv., Zir. Fak. Derg.*, 1(1):1-16.
- Yıldırım, İ., ve E. Oktay., 1995. Economics of production of sheep farming in Çatak town of Van province. *Yüzüncü Yıl Üniv., Zir. Fak. Derg.*, 5(1):135-161.